

TÜRKİYE’DE İLLERİN TEMEL BANKACILIK FAALİYETLERİ YÖNÜNDEN KÜMELEME ANALİZİ YÖNTEMİYLE SINIFLANDIRILMASI

Yrd. Doç. Dr. Zeki YILMAZ
Dumlupınar Üniversitesi, İİBF
İktisat Bölümü
zeki.yilmaz@dpu.edu.tr

Doç. Dr. Ergin UZGÖREN
Dumlupınar Üniversitesi, İİBF
İktisat Bölümü
ergin.uzgoren@dpu.edu.tr

Özet

Dünyada yaşanan mali krizlerin Türkiye’yi etkileme potansiyeli ve riski dikkate alındığında mali sektörün önemli kurumları olarak bankaların yapıları ve faaliyetleri daha önemli hale gelmektedir. Türkiye’de bankacılık sektörü dünyadaki globalleşme eğilimleri ile birlikte rekabetçi bir yapı oluşturmaya çalışmaktadır. Özellikle 2001 yılındaki mali krizden bu yana Türkiye’de bankacılık sektörü hızla gelişme göstermiş ve temel bankacılık faaliyetlerinin ülke genelinde yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu süreçte bankaların faaliyetlerini piyasalardaki büyüme potansiyelini ve sektördeki rekabet unsurlarını dikkate alarak geliştirdikleri görülmektedir. Bankacılık faaliyetlerinin temel işlevinin mevduat toplamak ve kredi vermek olduğu bilinmektedir. Yapılan çalışmada bu işlevi belirlemeye yönelik veriler dikkate alınmış ve Türkiye’deki bankacılık sektörünün temel faaliyetleri iller bazında sınıflandırmaya tabi tutularak, benzer özellikler taşıyan bankacılık faaliyetlerine sahip iller belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla çok değişkenli istatistik tekniklerinden olan kümeleme analizi kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucu elde edilen sınıflandırmaya göre, temel bankacılık faaliyetleri bakımından Türkiye’deki 81 il gruplandığında 6 grubun oluştuğu, bu gruplar içinde 1. grupta İstanbul’un ve 4.grupta Ankara’nın tek başlarına yer aldıkları belirlenmiştir. Buna göre bu iki ilin temel bankacılık faaliyetleri bakımından diğer tüm illerden ve birbirlerinden farklı özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Bu farklılığın nedeni; İstanbul’un bir ticaret merkezi, Ankara’nın ise daha çok kamu kuruluşlarının yoğun olduğu bir merkez olarak ön plana çıkmaları şeklinde değerlendirilebilir. Diğer gruplar dikkate alındığında; 2. grupta (Balıkesir, Eskişehir, Kayseri vb.) 21 il, 3. grupta (Manisa, Gaziantep, Samsun vb.) 15 il, 5. grupta (Çanakkale, Trabzon, Konya vb.) 28 il ve 6. grupta (Ağrı, Van, Diyarbakır vb.) 15 ilin bulunduğu görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Kümeleme Analizi, Türkiye’de İller Bazında Bankacılık Faaliyetleri.

JEL Kodu: C38, G20

CLASSIFICATION OF CITIES IN TERMS OF BASICS BANKING OPERATIONS IN TURKEY USING CLUSTER ANALYSIS METHOD

Abstract

Turkey's banking sector is trying to create a competitive structure along with trends in the world of globalization. Especially since the financial crisis in 2001, The banking sector in Turkey has developed rapidly and ensure basic banking activities are spread across the country. In this process, the activities of banks, market growth potential and improve competition in the sector, taking into account factors that are seen. The basic functions of banking activities are known to be accepting deposits and lending. In this study, the data taken into consideration for determining this function and provinces with similar characteristics have been determined with banking activities. For this purpose, the cluster analysis of multivariate statistical techniques were used. As a result of the analyzes conducted according to the classification, when Turkey's 81 provinces grouped in terms of basic banking activities to occur six groups, within these groups in the first group of Istanbul and the fourth group of Ankara alone they are located is determined. Accordingly, these two provinces in terms of core banking provinces have different features from other all provinces and from each other. The reason for this difference; A commercial center of Istanbul, Ankara's public institutions are concentrated mostly as a center in the form of fore evaluated. Considering other groups; in the second group (Balıkesir, Eskişehir, Kayseri, etc..) 21 provinces, In the third group (Manisa, Gaziantep, Samsun, etc..) 15 provinces, In the fifth group (Canakkale, Istanbul, Konya, etc..) 28 provinces and in the sixth group (Pain , Van, Diyarbakir, etc..) observed that there are 15 provinces.

Keywords: Clustering Analysis, Banking Activities by Province in Turkey.

Jel Classification: C38, G20

1. Giriş

Son yıllarda bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmelerin ve liberalleşme uygulamalarındaki artışların da etkisiyle finansal piyasalarda genişlemiş, bu piyasaların en önemli aktörleri olan bankalar ve bankacılık sektörü temel işlevlerini yerine getirirken büyük rekabet ortamı oluşmuştur. Temel de mevduat toplamak, kredi vermek ve diğer işlemler şeklindeki işlevleri rekabet nedeniyle farklılıklar yaratmak zorunda kalmışlardır. Rekabet ortamının etkisiyle hem temel işlevsel faaliyetleri hem de şube, personel, hizmet çeşitliliği gibi faktörleri geliştirmişlerdir. Dünya’da ekonomiler küreselleşmenin etkisiyle finansal krizlerle daha sık karşılaşılır olmuştur. Küreselleşmenin bir sonucu olarak yabancı sermayeli banka sayısında büyük artışlar görülmüş, bu da bankacılık sektöründe yeni yaklaşımlar getirmiştir. Türkiye’de temel bankacılık faaliyetleri olarak mevduat toplamak ve kredi vermek bazlı olarak iller sınıflandırmaya tabi tutulmuş benzer özellik gösteren iller istatistik yöntemlerinden kümeleme analizi yöntemi kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır.

2. Bankacılık ve Türkiye’de Bankacılık

Bankacılık işlemlerini üç ana gruba ayırmak mümkündür: Mevduat toplama, kredi dağıtımı ve belirli bankacılık hizmetlerinin görülmesi. Bankalarda varlık transformasyon süreci kısa vadeli borç alıp, uzun vadeli borçlanması şeklinde gerçekleşir. Varlık transformasyon ve bir dizi hizmet (çek ödemeleri, kayıt tutma, kredi değerlendirme ve benzerleri) süreci, bir şirketin herhangi bir üretim sürecine benzer. Eğer banka istenen hizmetleri düşük maliyetlerle üretir ve varlıklar üzerinden ciddi bir girdi sağlarsa, kar sağlamış olur; tersi durumda ise zarardadır (Mishkin, 1998:232). Tüm dünyada bankacılık sektörü sürekli bir değişim ortamı içerisinde bulunmaktadır. Bu ortamda bankalar risklerini çeşitlendirmek için hem yeni iş türlerine yönelmekte; hem de kendi ülkeleri dışındaki ülkelerde faaliyet göstermekte ve sınır ötesi birleşmeler yoluyla dışa açılmaktadırlar. Aynı zamanda banka dışı finansal kurumlar, bankaların kendi sahası olagelmış piyasa türlerine girmektedirler. Bu gelişmeler, yeni bilgi teknolojileri, araçların devre dışı bırakılması, serbestleşme ve Euro’nun yürürlüğe girmesiyle tetiklenerek, bankacılığın görünümünü değiştirmiş (Canoy ve diğerleri:2001) ve kaçınılmaz bir rekabet ortamı yaratmıştır. Bu ortamda politika yapıcılar rekabet sürecini, fayda ve maliyetleri arasında denge sağlayacak düzenlemelerle yönlendirmeye çalışmaktadırlar. Ne var ki bankacılık sektörlerinde etkinliği ve istikrarı aynı anda temin ederken ekonomik büyümeyi ve refahı da destekleyecek rekabet

düzeinin ne olması gerektiği, cevap bulunamamış sorular arasındadır. Günümüzde dünya ekonomisi her açıdan büyük bir değişim içindedir. Tüm dünyada etkili olan küreselleşme olgusu ile milli ve içe kapalı ekonomiler nispeten önemini kaybetmekte, bölgesel entegrasyonlar artmaktadır (Yetim, Gülhan: 2005). 1980 sonrası dönemde Türkiye ekonomisi de uluslararası piyasalara açılarak dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecine girmiştir. Dışa açılma, önce mal ve hizmet daha sonra da sermaye piyasalarının serbestleştirilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu sürecin tüm aşamalarında finansal kesimin, özellikle de bankacılık sisteminin kritik bir yeri olmuştur (Köne: 2003). Bu çerçevede dünyanın en büyük ekonomik alanı olan Avrupa Birliği, ekonomik gelişmeler açısından önemini korumaktadır (Yetim, Gülhan:2005). Türk Bankacılık Sistemi uluslararası rekabete açıklığı ve uygun düzenleme çerçevesiyle, Türkiye ekonomisinde Avrupa Birliğine uyuma hazır sektörlerin başında gelmektedir (TBB: 2002b). Gelişen serbest piyasa şartları ve rekabet ortamında mali sistem açısından teknolojik altyapı, personel eğitimi, ürün geliştirme, fon yönetimi ve düşük maliyetle çalışma gibi hususlar önem kazanmış ve bu yönde belirli bir gelişme sağlanmıştır (DPT: 1992, s. 29). Nitekim kaydedilen gelişmelere, Avrupa Komisyonunun 2007 yılı Türkiye ilerleme Raporunda¹⁹ da yer verilmiştir. Denetleyici standartların sıkılaştırılması, likidite pozisyonları ve banka sisteminin sermaye yeterliliğinin güçlendirilmesi, riske dayalı mevduat sigorta sisteminin getirilmesi, mali sistemdeki gelişmelerden bazılarıdır. Raporla ayrıca, Türkiye'nin mali piyasa altyapısında müktesebat şartlarını büyük ölçüde karşıladığına da vurgu yapılmaktadır. Menkul kıymetler piyasası ve yatırım hizmetleri alanında uyum makul bir şekilde ilerlerken, bankalar ve mali şirketler alanında ilave uyum olmuştur.

3. Türkiye'de Mali (Bankacılık) Krizler

3.1. 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizi

Türkiye 2000 yılına çok önemli ekonomik kararların alındığı bir ortamda girmiştir. 1999 Haziran ayında IMF ile yapılan görüşmelerde, Yakın İzleme Anlaşması'nın programa bağlı ve mali finans destekli bir anlaşmaya dönüştürülmesi benimsenmiş ve 2000-2002 döneminde uygulanacak makroekonomik politikaların çerçevesi çizilmiştir. Hükümet, IMF'e sunduğu ve kabul gördüğü 9 Aralık 1999 tarihli Niyet Mektubu sonrasında, 1 Ocak 2000'den itibaren üç yıllık bir ekonomik süreci kapsayan, maliye, para, kur ve gelir politikalarının yanısıra, yapısal değişimleri de içeren enflasyonu düşürme programını uygulamaya koymuştur. (Parasız, 2001,

425; Cansızlar, 2001, 6) Program genelde üç temel unsur üzerine kurulmuştur. (Erçel, 1999b, 2)

“ Sıkı bir maliye politikası uygulayarak faiz dışı fazlanın arttırılması, yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve özelleştirmenin hızlandırılması birinci temel unsuru oluşturmaktadır. “ İkinci temel unsur, enflasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikasıdır. “ Bu unsurların enflasyon ve reel faizlerin düşürülmesine yapacağı katkıyı desteklemek ve ekonomik birimlere uzun vadeli bir bakış açısı kazandırmak için enflasyonun düşürülmesine odaklanmış kur ve para politikası uygulaması, programın üçüncü temel unsurunu oluşturmaktadır. 2000 Enflasyonu Düşürme Programı'nın ana felsefesi açısından ortaya çıkan durum, planlanan uygulamaların sadece enflasyonu düşürme hedefi ile sınırlı teknik bir belge olmadığı, bunun çok daha ötesinde, yeniden yapılanma içine girerek, ulusal ekonomide kalıcı dönüşümleri amaçladığıdır. Burada söz konusu olan birçok iktisadi-sosyal tedbir doğrudan ya da dolaylı olarak enflasyonu düşürmeye hizmet etmekteyse de, kapsam açısından enflasyonun çok daha ötesinde makroekonomik ve sosyal alanların etkilenmesi amaçlanmıştır. Uygulamaya geçilmesiyle birlikte, ekonomide çok kısa sürede bazı olumlu gelişmeler gözlenmiş olmasına rağmen, Kasım 2000 yılında Türk mali piyasalarında likidite sıkışıklığının neden olduğu döviz talebindeki hızlı artış, uluslararası piyasalardaki bozulma ve içerde yaşanan olumsuz etkilerden kaynaklanan bir kriz yaşanmıştır. Bu kriz ancak IMF kredisi ile önlenebilmiş, fakat enflasyonu düşürme programı büyük bir yara almıştır. Şubat 2001 yılında ise, mali piyasalardaki güvenin kırılğan yapısı bir kez daha finansal krize yol açmış, bunun bir sonucu olarak 2000 Enflasyonu Düşürme Programı'nda öngörülen para ve kur politikaları terk edilerek, 22 Şubat 2001 yılında dalgalı kur sistemine geçilmiş, böylelikle Enflasyonu Düşürme Programı da sona ermiştir. (Uygur, 2001, 54-55) Türkiye ekonomisinde 2000'li yıllarda yaşanan her iki finans krizi de, başta bankacılık sektörü olmak üzere bütün sektörleri ve ekonomik yaşamı olumsuz yönde etkilemiştir. Finansal krizler teoride iki farklı nitelikte olabilir. Birincisi, spekülâtif amaçlı ataklar, ikincisi ise piyasanın likidite ihtiyacından doğan atakların yarattığı döviz talebi genişlemesiyle oluşan finansal krizlerdir. Türkiye ekonomisinde yaşanan her iki finansal krizin ikinci türden bir kriz olduğu söylenebilir. (Tunç, 2001, 20) Kasım uyarı krizi, 2000 Enflasyonu Düşürme Programı'nın ilk bunalım deneyimidir. On aylık başarılı uygulamalar sonucunda, mali piyasaların hiç öngörülme-yen bir anda karşılaştığı bir para krizine sürüklenmesi ve faiz hedeflerinin bir anda anlamını yitirmiş olması, programın geleceği konusunda da haklı kuşku-lar uyandırmıştır. Kasım ayında, mali sektörde çok ciddi bir kriz yaşanmıştır. Önce para piyasalarında hissedilen sıkıntılar daha sonra sermaye piyasasını da etkilemiştir. Kriz, temelinde bankacılık kesiminde yurt dışına sermaye çıkışlarının biraz hareketlendiği bir ortamda, piyasalarda güvensizliğin yaygınlaşarak, doğrudan

bir panik havasına dönüşmüştür. Kasım 2000'de yaşanan likidite krizinin nedeni, sadece piyasaların nakit talebine cevap vermeyişi değil, aynı zamanda likidite talebindeki olağanüstü artışlardır. Ayrıca, bankacılık sisteminde geçmişten gelen birikmiş sorunlar, bankaların TMSF'na alınmasıyla birlikte, daha açık görülmeye başlanmıştır. BDDK'nun faaliyete başlamasındaki gecikmeler, enflasyonu düşürme programının bankaların davranışları üzerine etkisi, bankaların kurumsal ve bireysel kredilere yönelmeleri, kamu kâğıtlarına olan kurumsal talebin deprem vergisinden sonra sadece bankalardan gelmesi, beyanname nedeniyle de gerçek kişilerden kamu kâğıtlarına talep olmaması, Ağustos ayından itibaren programın özellikle özelleştirme hedeflerinde ortaya çıkan sapmalar, cari işlemler açığındaki büyüme, yabancı ve yerleşiklerin yılsonu itibarıyla bilançolarındaki yabancı para risklerini azaltma eğilimi, para politikası tercihlerine bağlı olarak, likidite yönetiminde Merkez Bankası'nın rolünün sınırlandırılması nedeniyle, kriz sırasında Merkez Bankası'nın davranışı, krizin ortaya çıkmasında ve derinleşmesinde etkili olmuştur. (Keskin, 1999, 2) Bankacılık sektörünün 1998-2000 yılları arasında etkin bir aktif-pasif yönetimi gösterememesinin altında yatan etkenlerden birisi de, devletin finansal sektörden sürekli olarak fon talep edici pozisyon almasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'de bankalar uzun zamandır girişimcilere fon arz etmek olan asli fonksiyonlarını terk etmişler ve yüksek faizle devlete finansman sağlayan kurumlar haline gelmişlerdir. Böylece ticari bankaların portföyünün büyük bir kısmı, kamu kâğıtlarından oluşmuştur. Bankalar uzun süre, bu yolla kolay, güvenli, yüksek faiz kazançları elde etmişlerdir. (Demir, 2000, 61-62) Hiç şüphesiz bu oluşum 1986 yılından itibaren başlamış ve kesintilerle de olsa süreklilik göstermiştir. Kamu kesimi borçlanma gereğinin yüksek olması, bu araçların yanında, kamu kesimi bankacılık sektöründen kaynak edinebilmek için munzam karşılıklar politikasının da kullanılmasına neden olmuştur. Bunun için izlenen yol, dönemsel olarak oranlar farklılaşsa da, genel disponibilitenin devlet iç borçlanma senetleri olarak tutulması zorunluluğunun getirilmesi şeklinde olmuştur. Uygulanan karşılıklar politikası, kısa vadeli sermaye hareketlerinin de yardımıyla bankacılık sektöründe, bilançoların yabancı para cinsinden pasiflerin ağırlığının artmasına neden olmuş, bu da doğal olarak sistemin yüklendiği döviz kuru riskini arttıran bir unsur olmuştur. (Çolak ve Altan, 2002, 49) Nitekim bankacılık sektöründe 1999-2000 döneminde karlılıklarını belirlemede en önemli faktör, elde ettikleri faiz gelirleri içerisindeki menkul kıymet faiz gelirlerinin payının yüksek olmasıdır. Bazı bankaların menkul kıymet faiz gelirlerinin toplam faiz gelirleri içindeki payı, hazine bonusu faiz oranları yüksek düzeylerde seyretmesi nedeniyle, %75'lere kadar ulaşmıştır. Özellikle, küçük ölçekli bankaların izlediği bu pasif yöntem biçimi, onların yüksek karlılık ile çalışmasını sağlamıştır. Burada kilit

nokta, bankaların açık pozisyon ile çalışmasını sağlayan sabit kur politikası olmuştur. Bu politika nedeni ile bankaların önemli bir kısmı, yabancı para cinsinden yüksek faiz oranı ile kamu borçlanmasını finanse etmekte kullanmışlardır. (Çolak ve Altan, 2002, 50) Fakat 2001 yılında uygulamaya giren istikrar programının bir sonucu olarak, devletin iç piyasalardan hem daha az, hem de daha düşük faizle borçlanabilmesi, bankaların kazançlarını önemli ölçüde azaltmıştır. Böylece söz konusu dönemde bankacılık sektörü, sendikasyon kredileri şeklinde dışarıdan borçlanmaya ağırlık vermişlerdir. (Uygur, 2001, 10)

Uluslararası kuruluşların mali desteği ve uygulanmakta olan programın güçlendirilmesinin etkisiyle, mali piyasalardaki tedirginlik kısmen giderilmiş, kısa vadeli günlük çözümler üretilmiş ve krizin derinleşmesi bu sayede önlenmiştir. (Serdengeçti, 2001) Kasım 2000 yılında meydana gelen likidite yetersizliğinden doğan kriz, ekonominin her kesimini programın oyun disiplininden çok az sapılmasının bile, ekonomi üzerinde olumsuz etki yapacağını ortaya koymuştur. 2000 Kasım Krizi'nin ardından, 2000 Enflasyonu Düşürme Programı'nın performans kriter değerleri gözden geçirilmiş olmasına rağmen, bankacılık sisteminin kırılgan yapısı devam etmiştir. Özellikle, faizlerdeki hızlı yükseliş kamu bankaları ve bazı özel bankaların mali yapılarını bozmuş ve bankacılık sisteminin mevcut yapısal sorunlarını daha da ağırlaştırmıştır. Şubat 2001 yılına gelindiğinde, Hazine ihalesi öncesindeki olumsuz gelişmeler, uygulanan 2000 Enflasyonu Düşürme Programı'na olan güvenin tamamen kaybolmasına neden olmuş ve Kasım ayından sonra artan mali kırılganlığın da etkisiyle, doğrudan Türk Lirası'na karşı ciddi bir atak meydana gelmiştir. Ekonomide yaşanan likidite sıkışıklığı, özellikle kamu bankalarının aşırı düzeydeki günlük likidite ihtiyaçları nedeniyle ödemeler sisteminin kilitlenmesine neden olmuştur. (Keyder, 2001, 45) Bu ortamda, uygulanmakta olan döviz kuru sisteminin sürdürülmesinin bankacılık sisteminin sorunlarını daha da ağırlaştıracığı ve ekonomi üzerine ek yükler getireceği göz önüne alınarak, 22 Şubat 2001 yılında Türk Lirası yabancı para birimleri karşısında serbest dalgalanmaya bırakılmıştır. Böylelikle 2000 yılı başında uygulamaya konulan Enflasyonu Düşürme Programı, döviz kurlarının 2001 yılı ortasında bir bant içinde seyretmesini ve üçüncü yılın sonunda da enflasyonun tek haneye indirilmesi ile birlikte, kurların tamamen dalgalanmaya bırakılmasını hedeflemekteydi. Ancak, mali piyasalara olan güvenin kaybolması sonucunda, mevcut döviz kuru sisteminin terk edilmesi ve kurların dalgalanmaya bırakılması zorunlu hale gelmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda; zayıf sermaye yapısına rağmen, aşırı açık pozisyon taşıyan bankacılık sektörü, görev zararları nedeniyle işlerliğini kaybetmiş kamu bankaları, özelleştirme, yapısal ve hukuki reformlarda gecikmeler,

Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesi ve cari açığın kritik sınırı aşması karşısında döviz kuru bant uygulamasının öne alınarak gerekli müdahalelerin zamanında yapılamaması, başarılı olabilecek bir programın başarısızlığa uğramasına neden olmuştur. (Keyder, 2001, 53) Şubat 2001 yılında başlayan kriz, TL'nin yaklaşık %90 değer kaybetmesine yol açmıştır. Ulusal paranın bu denli yüksek bir değer kaybı, doğal olarak TMSF bünyesindeki bankaların piyasa değerini çok düşürmüştür. Böylelikle, devalüasyon, Fon'daki bankaların satışını yabancı para cinsinden kolaylaştırmış, ancak bunların Türkiye ekonomisine olan maliyetini önemli oranda arttırmıştır. (Altay, 2002, 78-79) Dalgalı kur rejimine geçilmesiyle birlikte, para ve kur politikası uygulaması ve kriz yönetimi yeni bir boyut kazanmış ve kriz ortamından çıkış önlemleriyle birlikte, Türkiye ekonomisinde yeni istikrar arayışları başlamıştır. Bu çerçevede özellikle enflasyon hedeflemesi konusu bu arayışların odak noktasını oluşturmuştur. (Tunay, 2001, 48) Bu çerçevede yürütülen yeni program çalışmaları sonrasında 14 Nisan 2001 yılında, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kamuoyuna açıklanmıştır. Bu programla mali sektöre özel bir önem verilmiş ve alınacak tedbirler belirtilmiştir. Mali sektöre büyük önemin verilmesinin sebebi, bankacılık sektöründeki krizlerin güçlü yayılma ve dış etkilerinin olmasıdır. İşte bu nedenlerden dolayı, sektörü yeniden yapılandırma ve özellikle bankaların açık pozisyonlarını kapatma ve sermaye yapılarını güçlendirme yönünde birçok tedbirler alınmıştır. Sonuç 1980'li ve 1990'lı yıllarda dünya ekonomisine finansal krizler damgasını vurmuştur. Dünya ekonomik konjonktürüne bağlı olarak, Türk bankacılık sektöründe de, 1980'li yıllardan 2000'li yıllara kadar geçen sürede, bir dizi önemli bankacılık ve finans odaklı mali krizler yaşanmıştır. Bu krizlerin başlıcaları; 1982 Bankerler Krizi, 1990 Körfez Krizi, 1994 5 Nisan Krizi, 1997 Asya ve 1998 Rusya Krizleri ve 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleridir. Özellikle günümüz de Türk bankacılık sektörü, yaşanan finansal krizler sonrası, bankalara el konulmasıyla sıkıntılı dönemler geçirmiştir. Finansal kesim başta olmak üzere, Türkiye ekonomisi 1990'lı yılları giderek sıklaşan aralıklarda yaşadığı bir kriz süreci içinde geçirmiştir. Bu kriz süreci boyunca, kısmi istikrar programları uygulamaya konmuş olsa da, bunların kalıcı bir başarısı olmamış ve ulusal ekonomi, yaşanan bu krizlerden olumsuz yönde etkilenerek ciddi bir daralma sürecine girmiştir. 1998 yılının ikinci yarısından itibaren derinleşen ekonomik kriz, bir yandan söz konusu dışsal şokların, bir yandan da 1990'lı yıllar boyunca sürdürülen dışa bağımlı yapay büyüme stratejisinin ve çarpık toplumsal bölüşüm ve birikim mekanizmalarının bir sonucudur. 2000'li yıllara gelindiğinde ise, Türk bankacılık sektörü, tarihinin en büyük finansal kriziyle karşı karşıya kalmış, sektörün yeniden yapılandırılması, bankaların mali yapı sorunlarının çözümlenmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu dönemde yaşanan Kasım 2000 ve Şubat 2001

Krizleri göstermiştir ki; Türk bankacılık sektöründe kapsamlı bir yeniden yapılandırma acil olarak tamamlanmalıdır. Bu nedenle Türkiye ekonomisi, bankacılık sektörünü yapılandırmaya başladığı bu dönemi çok iyi değerlendirmelidir. Bu amaçla yapılacak finansal sistem reformlarının başarılı olmasının ön koşulu, istikrarlı bir makroekonomik çerçevenin oluşturulması ve uygun bir bankacılık düzenleme ve denetleme sisteminin kurulmasıdır. Böylelikle, Türk Bankacılık sektörü, 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan iki kriz sonrasında alınan tedbirler ile birlikte bundan sonra yeni bir yapıya kavuşmuştur. Nitekim 2008 yılında ABD’de başlayan morğıç krizinin küresel etkileri, Türkiye’de finansal yapının güçlü yapısı sayesinde hafif etkilerle atlatılabılmıştır. Bankaların gelişen bu yeni finansal sistem içerisinde yeni oyun planları geliştirecekleri de beklenen bir diğer gelişme olacaktır.

4. Kümeleme analizi

Kümeleme analizi X veri matrisinde yer alan ve doğal gruplamaları kesin olarak bilinmeyen birimleri, değişkenleri ya da birim ve değişkenleri birbiri ile benzer olan alt kümelere (grup, sınıf) ayırmaya yardımcı olan yöntemler topluluğudur (Özdamar, K. 2002, s. 279).

5. Uygulama

İlgili analizlerde Minitab 14 ve SPSS 13 paket programları kullanılmıştır.

5.1. Araştırmada kullanılan değişkenler

Çalışmada bankacılık sektörüne ait aşağıda yer alan 9 temel gösterge ele alınmıştır:

Değişkenler

X₁: SBNUF (Şube başına nüfus)

X₂: KRDMEVOR (Kredi mevduat oranı)

X₃: KRDİL(İl başına kredi)

X₄: MEVİL (İl başına mevduat)

X₅: İLBNS (İl başına nüfus)

X₆: SBOMV (Şube başına ortalama mevduat)

X₇: SBOKR(Şube başına ortalama kredi)

X₈: NFOMV(Nüfus başına ortalama mevduat)

X₉: NFOKR (Nüfus başına ortalama)

5.2. Araştırmanın Bulguları

Kümeleme analizi bulgularından önce ilk olarak normallik varsayımının geçerliliğine yönelik analiz bulgusuna yer verilecektir. Kümeleme analizinde verilerin normal dağılımlı olması varsayımı olmakla beraber uygulamada uzaklık değerlerinin normalliği yeterli görülmektedir (Tatlıdil. 1992. s.252). Bu bağlamda uzaklık değerlerinin normalliğine yönelik yapılan Kolmogorov-Smirnov testinin sonuçları Tablo 1 de verilmiştir:

Tablo 1. Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi Sonuçları

		Uzaklıklar
n		81
Ortalama		1.1977999
Standart sapma		0.60070930
Ekstrem uzaklıklar	Mutlak	0.096
	Pozitif	0.096
	Negatif	-0.062
Kolmogorov-Smirnov		0.868
p		0.439

Test sonuçlarına göre. $p=0.439>0.05$ olduğundan sıfır hipotezi kabul edilmiş ve uzaklık değerlerinin normal dağılıma sahip olduğuna. yani normallik varsayımının geçerli olduğuna karar verilmiştir.

İllerin bankacılık sektörü yönünden benzerliklerinin ortaya konularak sınıflandırılmasında hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemlerinden **k-ortalamlar yöntemi** kullanılmıştır. Bu yaklaşımda en büyük sorun optimal küme sayısının belirlenmesidir. Küme sayısının belirlenmesinde yararlanılan en pratik yol $k \cong (n/2)^{1/2}$ yaklaşımıdır (Tatlıdil. 1992. s.260). Küme sayısının belirlenmesinde bu yaklaşım benimsenmiş olup. Uygun küme sayısı $k \cong (81/2)^{1/2} = 6.4 \cong 6$ olarak belirlenmiştir. Ayrıca veri matrisinde yer alan değişkenlerin farklı ölçeklerle ölçülmüş olması nedeniyle değişkenler standartlaştırılmış ve analiz standartlaştırılmış değerler üzerinde yapılmıştır. 6 küme için elde edilen analiz bulguları aşağıda yer alan tablolar ile özetlenmiştir: Aşağıda yer alan Tablo 2 kümeleme analizinde ele alınan 9 değişkene ilişkin varyans analizi sonuçlarını göstermektedir. Bu tablo analizde yer alan değişkenlerin kümelemede etkili olup olmadığını göstermektedir (Turanlı. M. Özden. Ü.H. ve Türedi. S. . 2006. s. 105 ve Tatlıdil. 1992. s.266).

Tablo 2. Varyans Analiz Tablosu

	Küme		Hata		F	p
	Kareler ortalaması	sd	Kareler ortalaması	sd		
$Z_{score}(X_1)$	11.341	5	0.311	75	36.508	0.000
$Z_{score}(X_2)$	8.857	5	0.494	75	17.374	0.000
$Z_{score}(X_3)$	15.590	5	0.027	75	570.636	0.000
$Z_{score}(X_4)$	13.943	5	0.131	75	101.647	0.000
$Z_{score}(X_5)$	14.935	5	0.071	75	210.396	0.000
$Z_{score}(X_6)$	13.316	5	0.179	75	74.406	0.000
$Z_{score}(X_7)$	9.035	5	0.464	75	19.460	0.000
$Z_{score}(X_8)$	14.786	5	0.081	75	182.625	0.000
$Z_{score}(X_9)$	13.452	5	0.170	75	79.199	0.000

Elde edilen bulgular kümeleme analizinde kullanılan 9 değişkenin de etkili olduğunu. yani bu değişkenlere göre oluşturulan kümeler arasında anlamlı farklılıkların var olduğunu belirtmektedir ($p < 0.05$). Bu bulgular ışığında 6 küme olması durumunda en etkili değişkenler sırasıyla X_3 , X_5 , X_8 , X_4 , X_9 , X_6 , X_1 , X_7 ve X_2 'dir.

Aşağıda yer alan Tablo 3 son küme merkezleri arasındaki uzaklıkları göstermektedir. Bu sonuçlar hangi kümenin bir diğerinden ne kadar uzak olduğunu gösterir. İki küme arasındaki uzaklık değeri diğerlerine göre ne kadar küçükse bu iki küme birbirine diğerlerine göre o kadar benzerdir (Kalaycı Ş.ve diğerleri. 2005. s.361).

Tablo 3. Son küme merkezleri arasındaki uzaklıklar

1		16.257	17.653	12.254	17.629	18.578
2	16.257		2.654	7.773	2.077	3.911
3	17.653	2.654		9.959	1.961	2.205
4	12.254	7.773	9.959		9.561	11.055
5	17.629	2.077	1.961	9.561		2.621
6	18.578	3.911	2.205	11.055	2.621	

Bu tablodan en çok 3. ve 5. kümelerin yakın olduğunu en çok da 1. ve 6. kümelerin birbirinden uzak olduğu söylenebilir.

Tablo 4. Kümeleme Tablosu

Küme numarası	Kümelerdeki birim sayısı	Küme elemanları
<u>1</u>	<u>1</u>	<u>İstanbul</u>
<u>2</u>	<u>21</u>	<u>Balıkesir,Edirne,Kırklareli,Tekirdağ,Aydın,Denizli,İzmir,Muğla,Uşak,Bursa,Eskişehir,Kocaeli,Yalova,Adana,Antalya,Hatay,İçel,Aksaray,Kayseri,Kırşehir,Zonguldak</u>
<u>3</u>	<u>15</u>	<u>Manisa,Düzce,Sakarya,Kahramanmaraş,Osmaniye,Kırıkkale,Niğde,Amasya,Samsun,Tokat,Rize,Erzurum,Malatya,Adıyaman,Gaziantep</u>
<u>4</u>	<u>1</u>	<u>Ankara</u>
<u>5</u>	<u>28</u>	<u>Çanakkale,Afyonkarahisar,Kütahya,Bilecik,Bolu,Karaman,Konya,Burdur,Isparta,Nevşehir,Sivas,Yozgat,Bartın,Çankırı,Çorum,Karabük,Kastamonu,Sinop,Artvin,Giresun,Gümüşhane,Ordu,Trabzon,Ardahan,Erzincan,Bayburt,Elazığ,Tunceli</u>
<u>6</u>	<u>15</u>	<u>Ağrı,Iğdır,Kars,Bitlis,Bingöl,Hakkari,Muş,Van,Batman,Diyarbakır,Kilis,Mardin,Siirt,Şanlıurfa,Şırnak</u>

Tabloda görüldüğü üzere 6 grupta toplanan illerden İstanbul önemli ölçüde ayrılmaktadır. İstanbul'un söz konusu farklılığı Türkiye'deki ekonomik faaliyetlerin hemen hepsinde pay sahibi olması ve özellikle özel sektörün faaliyet merkezlerinin çoğunluğunun burada olması söylenebilir. Bu da İstanbul'un borsaların, özel ve kamu banka genel merkezlerinin hatta merkez bankasının taşınması gündemde olduğu düşünüldüğünde, finans merkezi dolayısı ile bankacılık merkezi olması sonucunu doğurmaktadır.

Ankara'nın diğer illerden farklı olarak grup oluşturması ise ekonomide kamunun ağırlığının liberal politikalara ve özelleştirmeler rağmen hala yoğunluğu olması söylenebilir. Zira devlet borçlanmaları, kamu ihaleleri, hazine ve Maliye bakanlıkları kanalıyla kamu harcamaları ve devlet teşvikleri kamu bankaları (Ziraat,Halk,Vakıf ve yatırım bankaları) aracılığı ile yapması nedeniyle bütçe harcamalarının büyük bölümü Ankara merkezli harcamalar olması olduğu söylenebilir.

İkinci gruptaki 21 ile bakıldığında bu illerin İstanbul ve Ankara dışındaki diğer illere göre daha hızlı geliştiği söylenebilir. Ekonomik gelişmişlik doğal olarak finansal piyasalara bu da bankaların faaliyetlerin yoğunlaşmasına neden olduğu ve buralarda özel sektörün bütün alanlarda üstün olduğu görülmektedir. Ayrıca söz konusu illerin daha çok Marmara, ege ve iç Anadolu bölgelerinde olması ekonomik göstergelerin yanı sıra sosyal ve kültürel göstergeler itibariyle birbirlerine yakın özellikte oldukları söylenebilir. Üçüncü gruptaki 15 il ise Gaziantep dışında ikinci gruptaki illere göre daha az gelişmiş illerdir ki, buralarda finansal piyasalar görece daha geri olduğu ve faaliyet alanı olarak geleneksel sektörlerin yoğun olması neden olarak görülebilir.

Beşinci gruptaki 25 ilin durumları ise en kalabalık grup olması Türkiye'deki ekonomik yapıyı doğal olarak da finansal yapıyı ortaya koymaktadır. Söz konusu illerde bir veya iki firmanın(grubun) öncülüğünde ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı, bunun dışındakilerin ise küçük ve orta büyüklükteki işletmelerden oluşması finansal piyasaların küçük kalmasına neden olduğu ifade edilebilir.

Altıncı gruptaki 15 ilin hemen hepsinin doğu ve güneydoğu Anadolu bölgelerinde olduğu, buralarda ise hem geçmişten gelen az gelişmişlik probleminin olması hem de bu bölgelerdeki yaklaşık 30 yıldır süren terör sorunu nedenleriyle bölgelerden göçlerin olması hem emek gücü, hem beşeri sermaye hem de az da olsa sermaye göçünü beraberinde getirmesi nedenleriyle finansal piyasaların dolayısı ile bankacılık sektörünün en az geliştiği bölgeler olduğu görülebilir.

İstanbul	1	.00000
Bahkesir	2	2.99656
Çanakkale	5	1.17096
Edirne	2	1.07166
Kırklareli	2	.93643
Tekirdağ	2	1.27258
Afyonkarahisar	5	.37967
Aydın	2	.78991
Denizli	2	.53180
İzmir	2	2.55949
Kütahya	5	.63945
Manisa	3	1.08617
Muğla	2	1.94094
Uşak	2	1.68056
Bilecik	5	1.29634
Bolu	5	1.18989
Bursa	2	1.13350
Düzce	3	.38206
Eskişehir	2	.60673
Kocaeli	2	1.46763
Sakarya	3	.70037
Yalova	2	.88495
Ankara	4	.00000
Karaman	5	1.33211
Konya	5	.91091
Adana	2	1.02036
Antalya	2	2.01567
Burdur	5	.55959
Hatay	2	2.51174
Isparta	5	1.02319
İçel	2	.88730
Kahraman	3	1.55234
Osmaniye	3	1.63725
Aksaray	2	2.00306
Kayseri	2	.78532
Kırıkkale	3	.86007
Kırşehir	2	.99456
Nevşehir	5	.92119
Niğde	3	.98688
Sivas	5	.65337
Yozgat	5	.58824
Amasya	3	.98094
Bartın	5	1.46225
Çankırı	5	1.50428
Çorum	5	.75759
Karabük	5	.85393
Kastamonu	5	.83428
Samsun	3	1.33987
Sinop	5	.53476
Tokat	3	1.32900
Zonguldak	2	1.28714
Artvin	5	1.48444

Giresun	5	.48391
Gümüşhan	5	1.48064
Ordu	5	.82129
Rize	3	1.28635
Trabzon	5	.81731
Ağrı	6	1.44802
Ardahan	5	1.32776
Bayburt	5	1.09437
Erzincan	5	.99626
Erzurum	3	.81549
İğdır	6	1.26750
Kars	6	1.37106
Bingöl	6	.48204
Bitlis	6	1.32385
Elazığ	5	1.60582
Hakkari	6	1.58591
Malatya	3	1.62100
Muş	6	2.21521
Tunceli	5	2.50848
Van	6	1.26185
Adıyaman	3	1.54653
Batman	6	.53896
Diyarbakır	6	1.02559
Gaziantep	3	3.13208
Kilis	6	1.89703
Mardin	6	1.16135
Siirt	6	.45166
Şanlıurfa	6	1.56869
Şırnak	6	1.55654
İstanbul	1	.00000

6. Sonuç

Dünyada yaşanan mali krizler küreselleşmenin de etkisiyle Türkiye’de de yoğun bir şekilde hissedilmiş, bu kapsamda finansal piyasaların en önemli aktörleri olan bankacılık sektörü yoğun rekabet içinde yenilikler aramaya ve uygulamaya başlamıştır. Özellikle 2001 krizi sonrası Türkiye’de bankalar yoğun bir şekilde şube sayılarını arttırarak ülke geneline yayılmaya başlamışlar, bunun yanında hizmet kalitesi gibi rekabet unsurlarını geliştirmeye çalışmışlardır. Bu çabalarda göstermiştir ki rekabet ortamında finansal yapıları güçlenen bankalar 2008 yılındaki küresel krizden fazlaca etkilenmeden geçiştirebilmişlerdir. Temel bankacılık işlevleri olan mevduat toplamak ve kredi verme faaliyetleri baz alınarak yapılan çalışmada Türkiye’deki bankaları 6 grupta toplamak mümkün olmaktadır. Bunlardan özellikle İstanbul ve Ankara diğer 79 ilden farklılık göstererek ayrı grup oluşturmaktadır. Bunun nedeni olarak ta İstanbul özel sektörün finans merkezi olma, Ankara’nın ise kamunun merkezi olma özelliklerinde kaynakladığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

Agarwal, S., Chomsisengphet, S., Liu, C., Soulules, N.S., (2009). Benefits of Relationship Banking: Evidence from Comsumer Credit Markets. *The Wharton School Working Papers*, University of Pennsylvania.

Allen, F., & Gale, D., (2004). Competition and Financial Stability. *Journal of Money, Credit and Banking*, 36(3), 453–480.

Amel, F.D., Liang, J.N., (1997). Determinants of Entry and Profits in Local Banking. *Review of Industrial Organization*, 12, 59–78.

Amel, D., Barnes, C., Panetta, F., Salleo, C., (2003). Consolidation and Efficiency in the Financial Sector: A Review of International Evidence. *CEIS Tor Vergata Research Paper Series*, 7(20).

Amendola, M., Gaffard, J.L., Musso, P., (2003). Innovation and Competition: The Role of Finance Constraints in a Duopoly Case. *The Review of Austrian Economics*, 16(2/3), 183-204.

Anderson, B.E., (1996). An Investigation into the Effects of Banking Structure on Aspects of Bank Behavior. *The Journal of Finance*, 21(1), 125-126.

Arslan, R., (2007). Basel Kriterleri ve Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri. *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi*, 18.

Arslan, R., & Hotamışlı, M., (2007). Türk Bankacılık Sisteminde Kurumsal Çevrenin Bankaların Yapı ve Uygulamaları Üzerinde Oluşturduğu Teşvik ve Kısıtlamalar. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(1).

Aslan, A., & Kula, F., (2008). Türkiye İmalat Sanayinde Fiyat-Maliyet Marjları: Dönemler ve Sektörler İtibariyle Karşılaştırmalı Bir Analiz. *MPRA Paper*, 10606.

Aydın, A., (2000). Bilanço Dışı İşlemler, *Bankacılar Dergisi*, 34.

Baglioni, A., (2000). Liquidity Cost and Interest Rate Spread in an Oligopoly Model of the Banking Sector. *International Review of Economics and Business*, 47(4), 559–577.

Bain, J. S., (1951). Relation of Profit Rate to Industry Concentration. *Quarterly Journal of Economics*, 65, 293–324.

Barth, J. R., Caprio, G. Jr., Levine, R., (2001). The Regulation and Supervision of Banks Around the World: A New Database, *World Bank Policy Research Working Papers*, 2588, 1-92.

Boot, A. W. A., Marinc, M., (2006). Competition and Entry in Banking: Implication for Stability and Capital Regulation. *Tinbergen Institute Discussion Papers*, 15(2).

Bos, J. W. B., Kolari, J.W., Van Lamoen, R. C. R. (2009). Competition and Innovation: Evidence from Financial Services. *Utrecht School of Economics Discussion Paper Series*, 9(16).

Bossone, B., (2000). What Makes Banks Special? A Study of Banking, Finance and Economic Development. *World Bank Working Papers*, 2408, 1-66.

Boyacıoğlu, M. A., (2003).1980 Sonrası Türk Bankacılık Sektöründeki Gelişmeler, Krizlerin Sektör Üzerindeki Etkileri ve İyileştirici Öneriler. *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi*, 9, 523-538.

Boyd, J. H & De Nicolo, G., (2005), The Theory of Bank Risk Taking and Competition Revisited. *The Journal of Finance*, 60(3).

Bratland, J., (2004). Contestable Market Theory as a Regulatory Framework: An Austrian Postmortem, *The Quarterly Journal of Austrian Economics*, 7(3).

Brewer III, E., Jackson III, W.E., (2004). The Risk-Adjusted Price-Concentration Relationship in Banking. *FRB of Atlanta Working Papers*, 35.

Buchs, T., & Mathisen, J., (2005). Competition and Efficiency in Banking: Behavioral Evidence from Ghana, *IMF Working Papers*, 5(17).

CABRAL, I., Dierick, F., Vesala, J.(2002), “Banking Integration in the Euro Area”, ECB Occasional Paper Series, No.6, Aralık.

CANALS, J.(1999), “Scale versus Specialization: Banking Strategies After Euro”, *European Management Journal*, Cilt 17, Sayı 6, s. 567–575.

CANHOTO, A.(2004), “Portuguese Banking: A Structural Model of Competition in the Deposits Market”, *Review of Financial Economics*, Sayı 13, s. 41–63.

Canoy, M., Van Dijk, M., Lemmen, J, De Mooij, R., Wiegand, J., (2001). Competition and Stability in Banking, Central Planning Bureau, *Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis, Document*, 15.

Carapella, F., Di Giorgio, G., (2004). Deposit Insurance, Institutions and Bank Interest Rates. *Transition Studies Review*, 11(3), 77–92.

Carletti, E., (2005). *Competition and Regulation in Banking*, in A.W.A. Boot, A.V. Thakor eds.: Handbook of Corporate Finance: Financial Intermediation and Banking (North Holland, London) Forthcoming.

Çek, S., (2007). Türkiye’de Bankacılık Sektörünün Merkezilesmesi, *Marmara Üniversitesi BF Dergisi*, 23(2), 179.

Doğukanlı, H., (2001). *Uluslararası Finans*, Nobel Yayınları, 1. Baskı, Adana.

DPT (1992). İzmir İktisat Kongresi Bankacılık Çalışma Grubu Raporu, 4–7 Haziran.

Gujarati, D. N., (2004). *Basic Econometrics*, The McGraw-Hill Co., 4. Edition.

Kalaycı. Ş., (2005). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Yayınevi.

Kalaycı, Ş., (2010). *Bankacılık Krizleri ve Öncü Göstergeleri*, Asil Yayınları, Ankara.

Karluk, S. R., (2002). *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Beta Yayınları, 6.Baskı, İstanbul.

Kidwell, D. S & Peterson, R. L., (1990). *Financial Institutions, Markets and Money*, The Dryden Pres, 4th Edition.

Koch, T.W., (1995). *Bank Management*, Chapter 3: Banking Trends and Competition, The Dryden Press, 3rd Edition, 67–89.

Liviatan, N & Barkai, H., (2007). *The Bank of Israel: Selected Topics in Israel's Monetary Policy*, Oxford University Pres, 2. Edition.

Mathews, K. & Thompson, J., (2005). *The Economics of Banking*, John Wiley&Sons Ltd.

Mishkin, F. S., (1998). *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*, Addison-Wesley, 5.Edition, Columbia, USA.

Özdamar, K., (2002). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi 2*. Kaan Kitabevi.

Parasız, İ., (2009). *Para Banka ve Finansal Piyasalar*,9. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Şıklar, İ., (2004). *Finansal Ekonomi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1588, Eskişehir.

Tatlıdil, H., (1992). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*. Ankara.

TBB, 2001 Yılında Türk Bankacılık Sistemi, *Bankacılar Dergisi*, Sayı 42, 2002a.

TBB, 2002 Yılında Türk Bankacılık Sistemi, *Bankacılar Dergisi*, sayı 45, 2003.

TBB, Türk Bankacılık Sistemi: Eylül 2005, *Bankacılar Dergisi*, Sayı 55, 2005b

Tunay, K. B., (2005). *Finansal Sistem: Yapısı, İşleyişi, Yönetimi ve Ekonomisi*, Birsen Yayınevi, İstanbul.

Turanlı, M., Özden. Ü. H., Türedi. S., (2006). Avrupa Birliği'ne Aday ve Üye Ülkelerin Ekonomik Benzerliklerinin Kümeleme Analiziyle İncelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 9. 95-108.

Yetim, S. & Gülhan, O., (2005). Avrupa Birliğine Tam Üyelik sürecinde Türk Bankacılık Sektörü -2-. *BDDK Araştırma Dairesi Çalışma Raporları*, 7.